

УДК 351.85 (477.63): 94 (477).08

С. Л. Прокопенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДІЯЛЬНІСТЬ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА В 1875–1900 рр.

Проаналізовано діяльність Катеринославського реального училища в останній чверті XIX ст. як одного з найбільш доступних та ефективних навчальних закладів.

Ключові слова: Катеринославське реальне училище, директор, Одеський навчальний округ, опікунство, губерньська земська управа.

Проанализирована деятельность Екатеринославского реального училища в последней четверти XIX в. как одного из наиболее доступных и эффективных учебных заведений.

Ключевые слова: Екатеринославское реальное училище, директор, Одесский учебный округ, опекуновство, губернская земская управа.

Analyzed activity Katerynoslav real school in the last quarter of the XIX century. As one of the most accessible and effective education.

Key words: Yekaterinoslav real school, director, trustee, Odessa school district, the provincial district council.

Дослідження даної теми актуальне з точки зору краєзнавчих досліджень, оскільки історія Катеринославського реального училища досліджена недостатньо, незважаючи на його значний внесок у розвиток освіти краю. Фактично єдиною працею, безпосередньо присвяченою цьому навчальному закладу, є його історичний нарис, виданий Ст. Тимошенком понад сто років тому, який давно став бібліографічною рідкістю [2]. Метою даної статті є висвітлення діяльності училища в останній чверті XIX ст., аналіз організації в ньому навчально-процесу.

Катеринославське реальне училище було урочисто відкрите 28 вересня 1875 р. спочатку у складі 3-го і 4-го класів. Навчальний план училища передбачав вивчення понад 20 предметів. Зокрема, мова йшла про опанування учнями таких дисциплін, як: 1) Закон Божий; 2) російська мова і словесність; 3) історія; 4) географія; 5) математика: арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія, накреслювальна геометрія і додаток алгебри до геометрії; 6) фізика; 7) космографія; 8) іноземні нові мови (німецька і французька); 9) природнича історія; 10) хімія; 11) малювання; 12) креслення; 13) механіка; 14) письмоводство і книговодство; 15) комерційні обчислення у зв'язку з комер-

ційною економією, 16) бухгалтерія; 17) землемірство і нівелювання; 18) будівельне мистецтво; 19) хімічна технологія; 20) моделювання; 21) практичні заняття в лабораторії; 22) чистописання. У годинах навчального плану основного відділення виглядав таким чином: математика – 31 год., іноземна мова – 27 год., російська мова – 26 год., історія – 12 год., Закон Божий – 12 год., географія – 10 год., природничі історія – 8 год., фізика – 8 год., як бачимо, природничій історії, фізиці, географії, історії приділялося мало уваги [2, с. 5; 5, с. 129].

Управління реальними училищами, організація навчально-виховного процесу та все внутрішнє життя училища регламентувалося здебільшого Статутом гімназій 1871 р.

У процесі викладання загальноосвітніх предметів передбачалося озброїти учнів такими знаннями і навичками, які після закінчення школи могли б принести практичну користь. Так, на уроках російської граматики вважалося за необхідне розвивати вміння чітко і грамотно викладати свої думки – вміння, потрібне у діловому спілкуванні між людьми; на уроках іноземної мови – швидко читати та писати; рекомендувалося звертати увагу на ті розділи математики, які мають безпосереднє застосування у звичайному житті, дають навички праці з числами та просторовими поняттями. Уроки графіки повинні були розвивати вміння надати точне креслення предмета, вміння намалювати його та ін. Разом з тим вважалося, що такі дисципліни, як фізика та природознавство, не дають знання, які мають безпосереднє застосування в житті, й їх слід вивчати у вищих спеціальних училищах. Грунтовне викладання історії Міністерство народної освіти також вважало небезпечним, оскільки воно могло призвести до «невірних, а то й шкідливих» суджень [5, с. 130].

Загроза цього дійсно існувала, оскільки відкриття Катеринославського реального училища співпало з піднесенням революційного руху в Росії, поширенням популярності радикальних ідей народо-вольців серед молоді, в тому числі учнівської. Так, навесні 1881 р. у Катеринославі утворився перший народовольчий гурток, одним з організаторів якого був В. Ф. Сак, учень 6-го класу Катеринославського реального училища. У червні 1881 р. учасники гуртка були заарештовані жандармами, і Володимир Сак ув'язнений. Співпрацював з засланими до Катеринослава народо-вольцями інший вихованець училища – учень 7-го класу М. І. Крживицький. У січні 1884 р. він був заарештований за участь у проведенні благодійного вечора з метою збору коштів для надання допомоги політичним зсильним і каторжанам і відданий під гласний нагляд [7, с. 180–183, 197–199].

Практично з самого початку роботи училища його директор О. О. Соколов почав турбуватися про перспективи розвитку. Четвертого квітня 1877 р. на засіданні педагогічної ради він поставив питан-

ня про долю випускників 6-го класу основного відділення. Справа в тому, що учні Катеринославського реального училища, які бажали продовжити своє навчання у вищому спеціальному навчальному закладі, мали для цього, на підставі § 95 Статуту реальних училищ, закінчити ще й 7-й додатковий клас, для відкриття якого потрібен був особливий дозвіл міністерства. Таким чином, виходило, що вони мали переїжджати в інші міста для слухання курсу 7-го класу та остаточного іспиту на отримання свідоцтва на право вступу до вищих навчальних закладів. Отже, училище не надавало учням потрібної підготовки до практичної діяльності і, як наслідок, можливості продовжувати навчання у вищих навчальних закладах. Педагогічна рада підтримала директора і ухвалила клопотання про відкриття з 1878/1879 навчального року 7-го додаткового класу з трьома відділеннями: загальним, механіко-технічним і хіміко-технічним, два останніх мали професійний характер [4, с. 18].

Але фінансові труднощі земства, міста та Міністерства народної освіти стали на заваді цьому. Тоді директор училища запропонував компроміс – відкрити 7-й клас із загальним і хіміко-технічним відділеннями, який був відкритий з початку 1880/1881 навчального року. До нього записалося 16 учнів з 27, які закінчили 6-й клас. Витрати на утримання цього класу покривали катеринославські земства і міська громада, а саме: земство виділяло – 3 520 крб і місто – 725 крб, тобто земство покривало 26 % витрат на утримання училища, а інша частка припадала на міську думу [6, с. 12].

Відкриття 1-го і 2-го класів у Катеринославському реальному училищі відбулося швидше й успішніше, ніж відкриття 7-го класу. Опікунська рада училища на засіданні 11 липня 1882 р. визнала за необхідне відкрити при училищі 1-й і 2-й класи для полегшення вступу до 3-го класу. При обговоренні питання про знаходження коштів для утримання цих класів у розмірі щорічних 4 320 крб та одноразово 820 крб на класну кімнату, меблі та посібники попечитель училища П. М. Міклашевський знайшов можливість відкрити два нижчих класи при новому внеску в 4 320 крб. На тому ж засіданні було вирішено закрити комерційне відділення, яке існувало при 5-му та 6-му класах через нечисленність учнів та його дорожнечу – загалом 3 500 крб. При додаванні до неї щорічно по 820 крб саме і складалася сума, необхідна для утримання двох нижчих класів. Опікунська рада тоді ж постановила просити губернську земську управу клопотатися перед земським зібранням:

а) про виділення щорічно по 820 крб на додаток до 3 600 крб і одноразово 820 крб на придбання для зазначених класів меблів і навчальних посібників;

б) про клопотання перед Міністерством народної освіти через попечителя Одеського навчального округу про дозвіл на закриття з серпня 1883 р. комерційного відділення і одночасне відкриття 1-го і 2-го класів [2, с. 24–26].

Катеринославське губернське земське зібрання в засіданні 4 грудня 1882 р. доручило управі задовольнити клопотання з тим, щоб без будь-якої з боку губернського земства додаткової асигновки необхідна сума була виділена. Результатом клопотання був розгляд даного питання Державною радою на загальних зборах. Про відкриття в Катеринославському реальному училищі двох нижчих класів і закритті комерційного відділення Державна рада постановила:

1) існуюче в Катеринославському реальному училищі комерційне відділення скасувати, відкривши натомість його два нижчих класи; 2) на покриття витрат, необхідних на утримання засновуваних класів, у розмірі 3 820 крб на рік, 3 500 крб перекласти з виділених нині коштів на комерційне відділення, а відсутню суму в 320 крб стягнути з міста.

З причини деяких практичних труднощів відкриття класів і закриття комерційного відділення послідувало на початку наступного навчального року. У рік відкриття нижчих класів до них було прийнято: у 1-й клас – 22 учні і в 2-й – 21 учень. Відкриття 1-го, 2-го та 7-го класів обумовило суттєве збільшення чисельності учнів, які навчалися в училищі. Якщо в 1875/1876 навчальному році у ньому навчався 31 учень, то у 1880/1881 навчальному році кількість учнів зросла до 120, а в 1885/1886 навчальному році – до 157, у 1888 р. в училищі навчалось вже 176 учнів, тобто за 1875–1888 рр. їх кількість зросла у 6,5 раза. Що стосується конфесійної та станової належності учнів, то за віросповіданням переважали православні, які склали 60 %, другою групою були євреї – близько 40 %. Приблизно таким самим було співвідношення дітей дворян і чиновників та міських жителів [5, с. 525-526].

У ході другого етапу контрреформ у сфері освіти уряд вирішив реорганізувати реальні училища. Наприкінці 80-х рр. були запроваджені самостійні технічні школи (середні та нижчі), з яких перші, як передбачалося, мали відволікати реалістів від переходу у 6-й клас, а потім і в додатковий. Отже, з відкриттям цих нових училищ потреба в додаткових класах, особливо у відділеннях механіко- і хіміко-технічних, повинна була значно скоротитися, а тому 7-й клас міг тепер існувати тільки за умови збереження в ньому одного лише загального відділення. У такому вигляді і був складений проект перетворення реальних училищ, внесений Міністерством народної освіти у 1888 р. до Державної ради, а вже 25 травня був затверджений царем. Таким чином, реальні училища, проіснувавши близько 15 років, по-

чинаючи з 1888/1889 навчального року, набули того вигляду, в якому вони проіснували до 1900 р.

У цей період у реальних училищах існувало шість основних класів, з річним курсом у кожному, відповідно до місцевих потреб 5-й і 6-й класи могли складатися або з двох відділень – основного і комерційного, або з одного з цих відділень. При основному відділенні міг бути створений вищий клас під назвою додаткового, призначений переважно для підготовки учнів до вступу у вищі спеціальні навчальні заклади. Крім цього, при реальних училищах могли створюватися підготовчі класи. Нові навчальні плани реальних училищ складали наступні предмети: 1) Закон Божий; 2) російська мова і словесність; 3) німецька мова; 4) інша нова іноземна мова, виходячи з місцевих потреб, у більшості випадків французька мова; 5) історія; 6) географія з підрозділами на: політичну, порівняльну, фізичну і математичну; 7) математика: арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія і додаток алгебри до геометрії; 8) фізика; 9) природнича історія; 10) малювання; 11) креслення з підрозділом на: технічне, геометричне і проєкційне; 12) чистописання, а в комерційному відділенні до них додалося ще письмоводство і книговодство. До обов'язкових навчальних предметів відносилися також співи і гімнастика; окрім цього, в реальних училищах навчалися і музиці, але тільки бажані та з дозволу лікаря, а танцям – також бажані й за особливу плату [2, с. 7].

Отже, первинні цілі створення реальних училищ «доставляти юнацтву, що вчиться в них, загальну освіту, пристосовану до практичних потреб і до набуття технічних пізнань», замінювалися іншими цілями, – з одного боку, надавати загальну освіту, необхідну для цивільної служби без усякої спеціальності, а з іншої – готувати учнів до засвоєння у вищих спеціальних навчальних закладах технічної освіти.

Перетворення реальних училищ у 1888 р. поставило питання про відкриття підготовчого класу з урахуванням того, щоб частину грошей на його утримання стягували з учнів класу, а частину надавали місто та земство. Новий директор училища Г. С. Голубовський увійшов з пропозицією одночасно до Катеринославської міської і до губернської земської управ про виділення коштів на відкриття підготовчого класу та його утримання. Витрати на відкриття класу, придбання меблів, навчальних посібників тощо оцінювалися ним у 400 крб, а на оплату викладача і законоучителя – відповідно 900 крб і 200 крб на рік.

Отже, на перший рік для відкриття класу необхідно було 1 500 крб, а в наступні – по 1 100 крб. З урахуванням того, що щорічно 600 крб мали надходити у вигляді плати за навчання, місту і земству необхідно було взяти на себе витрати 500 крб щорічно. Міська дума

і губернське земське зібрання ухвалили виділяти щорічно реальному училищу для утримання цього класу по 300 крб. Крім цього, на перший рік для влаштування підготовчого класу асигнували по 150 крб кожне. Попечитель Одеського навчального округу Х. П. Сольський 15 липня 1889 р. дозволив відкрити з початку 1889/1890 навчального року при Катеринославському реальному училищі підготовчий клас і стягувати плату з учнів по 30 крб на рік. У підготовчому класі викладалися Закон Божий, російська мова, арифметика, чистописання і малювання [2, с. 28; 3, с. 21]

З перших років свого існування училище відчувало певні проблеми, пов'язані з розвитком матеріальної бази. У серпні 1875 р. Катеринославська міська управа уклала з почесним громадянином Б. І. Горовіцем контракт на наймання у нього будинку, що знаходився по вул. Поліцейській (нині вул. Шевченка) під № 289. Цей будинок не задовольняв училище, тому вже у перший рік постало питання про розірвання десятирічного контракту з домовласником і про пошук нового, більш зручного приміщення. Завдяки наполегливій діяльності попечителя і директора училища, в 1877 р. з деякими матеріальними збитками контракт з Горовіцем був розірваний і укладено новий контракт на наймання приміщення для училища з купцем 2-ї гільдії С. Штейном. Згідно з контрактом, укладеним цього разу губернським земством на 12 років, наймалися всі споруди, що були на садибному місці, з платою по 4 500 крб (3 500 крб від міської управи і 1 000 крб від земства) на рік за умови: якщо земство або міське товариство побажає придбати цю власність Штейна, то останній повинен взяти за неї не дорожче 50 000 крб на виплат цього платежу на три роки без відсотків і з поверненням Штейном витрат по пристосуванню будівель для училища. Цим правом, згідно з п. 4 контракту, земство і міське товариство могли скористатися протягом трьох років терміну контракту. При наймі нового приміщення розраховували розмістити в ньому з усіма зручностями не тільки чотирикласне училище з двома відділеннями в останніх двох класах, а в майбутньому і все реальне училище в повному його складі. З цього можна дійти висновку, що вже тоді існувала думка про розширення реального училища, причому як у педагогічній раді, так і в опікунській раді училища [1, с. 102; 2, с. 18-19, 29; 3, с. 20-21].

Питання з побудовою власного приміщення вирішилося на рубежі 80–90-х рр., що було результатом спільної діяльності Катеринославської міської думи та катеринославських губернського і повітового земств. Внесок у реалізацію цього завдання зробив і князь О. Ф. Кудашев, який заповідав на будівництво значні кошти. Для спорудження будівлі було відведено вільну ділянку міської землі на Катерининському проспекті довжиною 25 погонних саженив ($\approx 53,25$ м)

і в глиб двору у напрямку до Невінчаної балки, всього 2 300 кв. саж. ($\approx 10\,469,81$ кв. м). Ця ділянка була оцінена комісією в 35 000 крб. Будівля реального училища (нині 2-й корпус університету), куди воно переїхало в серпні 1891 р., була двоповерхова, з підвальним напівповерхом, який призначався для учнівської роздягальні, учнівських сніданків. У ньому знаходилися також приміщення для служителів, для квартир учнів-спостерігачів на метеорологічній станції при училищі, котельня центрального опалення. На всю довжину як першого, так і другого поверхів проходив світлий і широкий коридор. У нижньому поверсі розміщувалися всі класи, крім 1-го, там же знаходилися вчительська, приймальня, кабінет інспектора, приймальня училищного лікаря, гімнастичний зал, фундаментальна і учнівська бібліотеки і приміщення для архіву. На другому поверсі розміщувалися 1-й клас, природничий кабінет, фізичний кабінет з окремим при ньому класом, клас малювання, училищна церква, клас креслення, актовий зал, кабінет директора і канцелярія. З урахуванням очікуваного великого напливу учнів та невеликого розміру класних кімнат вони були облаштовані тримісними партами. Для малювання і креслення були встановлені особливі парти зі спеціальним пристосуванням [2, с. 30-31; 3, с. 21].

Вартість спорудження будівлі становила понад 100 000 крб. Складання планів, фасадів, кошторисів та їх виконання було доручено Катеринославському міському архітектору А. І. фон Гагену за допомогою архітектора Д. С. Скоробогатова. Перед розробкою проекту вони були відряджені у вісім різних міст Росії для ознайомлення з існуючими там приміщеннями для реальних училищ. Господарською частиною будівництва відала особлива будівельна комісія під головуванням спочатку І. Г. Грекова, а потім А. Я. Толстікова. Там же була відкрита метеорологічна станція. Місце, яке займали будівлі реального училища вздовж проспекту і частково по вулиці, що вела повз окружний суд до Невінчаної балки, було обнесене кам'яним із залізними ґратами парканом, а з інших двох сторін – дерев'яним парканом [1, с. 103; 2, с. 32].

Нове приміщення дозволило суттєво збільшити контингент учнів. Якщо у 1889/1890 навчальному році в училищі навчалось 215 учнів, у 1894/1895 навчальному році – 235, то в 1899/1900 навчальному році вже 325, тобто друга половина 90-х рр. позначилася найбільшими темпами зростання кількості учнів за всі 25 перших років його існування.

Фінансове забезпечення реального училища наприкінці 80-х – у 90-х рр. XIX ст. здійснювалося наступним чином. Міська дума виділяла 3 000 крб на оренду приміщення для училища до серпня 1891 р., тобто до переходу училища у свій будинок, ще 1 500 крб додавало гу-

бернське земство. На утримання училища на додаток до грошей, що виділяв уряд, виділялося: губернським земством 4 500 крб, повітовим Катеринославським земством 2 000 крб, Катеринославською міською думою 3 140 крб, спеціально на утримання 7-го додаткового класу з другої половини 1880 р. відпусалося щорічно губернським земством 3 520 крб та міською думою 725 крб. На підготовчий клас місто та губернське земство щорічно відпускали по 300 крб.

Одне з важливих джерел утримання училища становила плата за навчання. Гроші, які вносилися за навчання, утворювали так звані спеціальні кошти училища. Плата за навчання з кожного учня стягувалася відповідно до Статуту реальних училищ на початку навчального півріччя. Діти службовців Міністерства народної освіти від плати за навчання звільнялися. Могли бути звільнені від плати за навчання й діти осіб інших професій. Таким правом також могли скористатися учні з відмінною поведінкою, старанні, які належали до родин з обмеженими матеріальними статками. Батьки таких учнів мали завчасно подавати разом зі свідоцтвом про бідність клопотання на ім'я директора училища. Звільнених від плати за навчання по бідності, згідно зі Статутом реальних училищ, повинно було бути не більше 10 % від загальної кількості учнів училища.

З дня відкриття училища і до 1 серпня 1884 р. розмір плати за навчання для учнів усіх класів був 30 крб на рік. Відповідно до рішення міністра народної освіти від 5 травня 1884 р. розмір плати з 1 серпня 1884 р. і до 1891 р. був наступний: з учнів перших 4-х класів – по 30 крб на рік, з учнів 5-го, 6-го та загального відділення 7-го класів – по 36 крб і хіміко-технічного відділення 7-го класу – по 40 крб на рік. У 1891–1900 рр. з дозволу міністерства плата за навчання стягувалася з учнів усіх класів – від підготовчого і до 7-го включно – 40 крб на рік. Учні підготовчого класу від плати за навчання в рахунок 10 % не звільнялися. Зі спеціальних коштів училища видавалися допомоги вчителям, учням і службовцям училища [2, с. 52-53; 3, с. 21].

Отже, Катеринославське реальне училище протягом першої чверті XIX ст. пройшло тривалий розвиток. Відкрившись спочатку у складі чотирьох класів, воно невдовзі, завдяки наполегливості місцевої громадськості, доповнилося 1-м і 2-м та 7-м додатковим класами. За чверть століття атестати про закінчення 6-го класу отримали 320 учнів, а 7-го класу – 220, у тому числі 139 – про закінчення загального училища і 81 учень – хімічного відділення [3, с. 144].

Бібліографічні посилання

1. Двуреченська О. С. Участь міської думи у розвитку освіти в Катеринославі / О. С. Двуреченська // Гуманітарний журнал. – 2006. – № 3-4. – С. 99–114.
2. Исторический очерк Екатеринославского реального училища за двадцать пять лет его существования (1875–1900). – Екатеринослав, 1901.

3. Історія Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара / голова ред. кол. проф. М. В. Поляков. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Д., 2008.

4. Константинов Н. А. Очерки по истории средней школы. Гимназии и реальные училища с конца XIX в. до Февральской революции 1917 года / Н. А. Константинов. – М., 1956.

5. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / отв. ред. А. И. Пискунов. – М., 1976.

6. Развитие общеобразовательной и профессиональной школы на Днепропетровщине : [учеб. пособ.]. – Д., 1989.

7. Світленко С. І. Суспільний рух на Катеринославщині у 50–80-х роках XIX ст. : [моногр.] / С. І. Світленко. – Д., 2006.

Надійшла до редколегії 09.11.2010

УДК 93 (929)

В. С. Савчук

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**В. О. БІДНОВ ТА Д. І. ЯВОРНИЦЬКИЙ У КАТЕРИНОСЛАВІ:
1917-1918 рр.**

Проаналізовано діяльність В. О. Біднова у Катеринославі протягом 1917-1918 рр.

Ключові слова: В. О. Біднов, співробітництво, контакти, наукова діяльність.

Проанализирована деятельность В. А. Беднова в Екатеринославе на протяжении 1917-1918 гг.

Ключевые слова: В. А. Беднов, сотрудничество, контакты, научная деятельность.

Wide diapason of V. O. Bidnov in Katerynoslav during 1917-1918 years are analysed in this article.

Key words: relations, scientific and social contacts, cooperation, Katerynoslav, V. O. Bidnov.

Відомо, що знаний український учений В. О. Біднов до осені 1918 р. перебував у Катеринославі. Восени у зв'язку з запрошенням його до відкритого у Кам'янці-Подільському українського державного університету він переїздить до нього і обіймає там посаду професора.

В. О. Біднову присвячено немало розвідок, його ім'я зустрічається в багатьох дослідженнях з історії України. Зокрема, це публікації В. І. Ульяновського, В. М. Заруби, С. В. Абросимової, Ю. А. Ми-

---

© В. С. Савчук, 2010